

MIESTO RÉTORIKY VO VZDELÁVANÍ PEDAGÓGOV**A PLACE OF RHETORICS IN TEACHER TRAINING***ĽUDMILA SOLENSKÁ, ĽUBICA ROVANOVÁ***Abstract**

Enhancement of voice potential and improvement of rhetoric style belong to quality training of teachers. Through professional practice of proper usage of voice while teaching, it is possible to avoid distortion of the spoken text which is supposed to address a specific target group. Some German universities have already introduced rhetoric communication for face-to-face teaching which integrates not only articulation, phonetics and voice physiology, but also didactic and methodology principles of speaking in everyday school situations. It concerns reinforcement of learning the spoken communication as the key competence and, at the same time, as the motivation factor of students in the learning process. This article concerns the holistic concept of the discipline encompassing the verbal and nonverbal communication and its practical usage in pedagogical, as well as, non-pedagogical situations.

Keywords: *rhetorics, presentorics, language, prosody, body language, breathing, communication, interaction, argumentation, teacher's personality.*

Abstrakt

K fundovanému vzdelávaniu pedagógov patrí aj školenie ich hlasového potenciálu a cibrenie rečnického štýlu. Profesionálnym nácvikom správneho zaťažovania hlasu pri výkone povolania sa dá vyhnúť znehodnoteniu obsahu hovoreného slova, ktorý má osloviť cieľovú skupinu.. Na niektorých nemeckých univerzitách už zaviedli rétorickú komunikáciu pre živé vyučovanie, ktorá v sebe integruje nielen artikuláciu, fonetiku a fyziológiu hlasu, ale aj didakticko-metodickú náuku o hovorenom slove pre každodennú školskú prax. Ide o podporu osvojovania si ústnej komunikácie ako kľúčovej kompetencie a zároveň motivačného faktora študentov v procese učenia sa. V našom príspevku sa zameriame na holistické poňatie náuky o verbálnom a neverbálnom prejave a jej praktické uplatňovanie v pedagogickej i nepedagogickej praxi.

Kľúčové slová: *rétorika, prezentorika, jazyk, prozódia, reč tela, dýchanie, komunikácia, interaktívnosť, argumentácia, osobnosť učiteľa.*

Úvod

Učiť niekoho vyžaduje mnohostranné odborné kompetencie. Základom dobrého vyučovania sú solidne odborné vedomosti vyučujúceho, jeho premyslená didaktika a metodika. Učiaci sa potrebujú prirodzenú autoritu a osobnosť pedagóga, ktorú vnímajú cez jeho hlas, hovorenie, jazyk a reč tela. Tieto dimenzie pôsobia ako jeden celok, kladne alebo záporne vplyvajú na osvojenie si širokého spektra každodenných komunikačných situácií. Dobrý učiteľ má vždy čo povedať, ale spôsob, akým to povie, rozhoduje o tom, či študentov osloví alebo nechá ľahostajnými. Budúci pedagógovia, či už poslucháči pedagogických fakúlt alebo doktorandi iných fakúlt, by mali byť počas štúdia profesionálne usmerňovaní v posilňovaní a rozširovaní najmä ústnej komunikačnej kompetencie. Absolventi majú byť schopní fungovať v praxi a pôsobiť na svojich žiakov motivačne a aktívne. Heilmann uvádza, že v tejto súvislosti si musia budúci pedagógovia rozšíriť svoje kompetencie na verbálnej, paraverbálnej a extraverbálnej úrovni. Verbálnu úroveň determinuje ako jazykovú, teda týkajúcu sa slova a textu. Paraverbálna stránka kompetencie sa týka modifikovania a stvárnenia hovoreného

obsahu pomocou prozodických prvkov, teda hlasového registra, intonačného stvárnenia, tempa prejavu, farby hlasu, melódie a výslovnosti. Extraverbálnosť charakterizuje reč tela, teda mimika, gestika a kinezika, čiže pohyb v priestore. (Heilmann, 2011, s. 9). V tejto súvislosti sa treba zamyslieť nad tým, ako u nás v uvedenej oblasti funguje systém vzdelávania pedagógov a ako by sa dal na všetkých fakultách využiť model polyvalentného vzdelávania, ktorý sa presadzuje v Nemecku, Rakúsku a Švajčiarsku.

Rétorika – základ akademického vzdelania

Cibrenie rečníckeho prejavu budúcich pedagógov alebo aj študentov nemôžeme v modernej dobe redukovať na krasorečenie, teda zreteľnú artikuláciu nasadením správneho hlasového registra. Ako vo svojej práci uvádza Lemke, ide skôr o spolupôsobenie fenoménov hovorenia a jazyka. Nie je správne ani chápanie hovorenia ako zvukového transportu správ, ktoré sú špecificky štruktúrované. To isté platí o posudzovaní náuky o verbálnom prejave ako výchovy k hovoreniu. (Lemke, 2012, s. 11 – 20). Doteraz sa stále používajú klasické cvičebnice, ktoré v oblasti spomínanej výchovy rovnako posudzujú pedagógov, hercov a spevákov. Iný pohľad na túto problematiku má Pabst-Weinschenk, ktorá vníma vyučovanie ako komunikačný proces, ktorého cieľom nie je iba efektívne sprostredkovanie informácie, ale hlavne formovanie interaktívneho komunikačného vzťahu medzi vyučujúcim a učiacim sa. Náuka o verbálnom prejave a výchova k verbálnemu prejavu sa preto nesmie koncentrovať iba na slovo, ale musí chápať rétoriku v jej komplexnosti, teda ako disciplínu, ktorá v sebe zahŕňa vlastnú kompetenciu, vedomosti, výučbu a prax, teóriu a didaktiku. (Pabst-Weinschenk, 2016, s. 11). Moderné koncepty výchovy k verbálnemu prejavu pridružujú k tradičným témam ako sú dýchanie, hlas a štandardná výslovnosť aj vonkajšie podmienky rečníckej komunikácie, hlavne ich rušivý vplyv na silový register reči a hlasovú hygienu. Veľkú dôležitosť pripisujú rétorike dialógu a monológu. Všetko to, čo verbálne sprostredkujeme, výrazne ovplyvňuje naša prozódia a neverbálny prejav. Vyučujúci určitým spôsobom odovzdávajú svoje vedomosti a nadšenie, preto musia byť oboznámení aj s aspektmi reči tela a osvojiť si prezentačné techniky. Hovoríme o špecifickej synergii medzi držaním tela, hlasom a emóciami. Komunikačné situácie musia vyvolať emócie, iba tak ich môže náš mozog spracovať. V tejto súvislosti siaha Kreggenfeld po výraze prezentorika. Ide o syntézu rétoriky ako účinného hovorenia a presvedčania prostredníctvom sily slova, cieľavedomého zapojenia mediálnej techniky a presvedčivých komunikačných zručností (Kreggenfeld, 2015, s. 5). Moderná náuka o verbálnom prejave spája všetky uvedené oblasti a je základom pre vypracovanie princípov a metód konceptu vyučovania, ktorý sa osvedčil na nemeckých univerzitách, a ktorý chceme priblížiť širokej pedagogickej verejnosti.

Semináre, ktoré k tejto téme ponúka napríklad univerzita v Greifswalde, sa zaoberajú širokým okruhom tém a situácií, ktoré sa viažu na ústnu komunikáciu. Okrem teoretického vstupu, týkajúceho sa otázok účinku reči, jazyka, hlasu a reči tela sa nemalé miesto vyčleňuje opakovanému praktickému precvičovaniu komunikačného potenciálu budúcich pedagógov. Úlohou vzdelávateľa je usmerňovanie svojich študentov v rétorike a zlepšenie ich hlasovej a komunikačnej prezentácie. Prioritou zostáva preventívny tréning zdravého a udržateľného hlasového prejavu. Ochorenia hlasiviek sú najčastejšou príčinou chorobnosti pedagógov a často vedú aj k opusteniu učiteľských radov. Vzťah medzi zdravým hlasom a kvalitou vyučovania je už dokázaný. Iba ten, kto hovorí a vystupuje s entuziazmom, pôsobí na učiacich sa motivačne a výrazne lepšie sprostredkúva obsah učiva. Počas vyučovania pracujú študenti opakovane s reflektujúcou spätnou väzbou, aby posilnili pozitívne pôsobiace komunikačné správanie, rozoznali rušivé faktory a zamysleli sa nad nimi. Zároveň tu ide o určitý druh nácviku pre budúce pôsobenie vo vyučovacom procese, kde si môžu poslucháči v uvoľnenej atmosfére prakticky vyskúšať najrozmanitejšie komunikačné situácie, do ktorých budú vo svojom povolání vstupovať. Podmienkou úspechu použitej metódy je postupnosť krokov, aby nedošlo k zbytočnému poddimenzovaniu alebo predimenzovaniu, čo si vyžaduje zo strany vyučujúceho

i študentov určitú mieru senzibility. Niektorí študenti si ťažko zvykajú na prácu s intenzívnou spätnou väzbou, ale nakoniec uznajú, že je pre ich budúcu prácu prospešná. Žiaci a študenti túžia po osobnosti učiteľa, ktorému môžu dôverovať v každej situácii, a ktorý je pre nich vzorom. Takýto vzťah je priamo úmerný väčšiemu záujmu študentov o predmet, zvýšenej motivácii uspieť a prejavuje sa aj v lepších učebných výsledkoch. Ak majú byť budúci učitelia oporou pre svojich študentov, musia zvládnuť princípy férového a ohľaduplného zaobchádzania ako aj konštruktívnej spätnej väzby. Za týmto účelom sa robí videozáznam krátkeho ústneho prejavu (v trvaní asi 1 a pol minúty) každého študenta, ktorý potom spolu s vyučujúcim vyhodnotia aj spolužiaci. Pracujú na základe vyhodnocovacieho dotazníka, v ktorom sú zakotvené pravidlá konštruktívnej spätnej väzby. Prejav každého študenta je hodnotený z hľadiska lingvistických i paralingvistických kritérií. Na konci seminára poslucháči vypracujú resumé, kde vyjadria svoj postoj k najdôležitejším pozitívnym aj negatívnym reakciám na svoj vlastný rečnícky prejav a zároveň si stanovujú osobné pracovné ciele. Pociť vzájomného rešpektovania a uznania eliminuje počiatočnú neistotu a strach z reakcií kolektívu a vyučujúceho.

Kvalitu rečníckeho prejavu ovplyvňuje dýchanie. Ovládanie práce s dychom je zása predpokladom správnej artikulácie, čo má následný vplyv na tempo našej verbálnej prezentácie. Zvládnutie techniky reči znamená zvládnutie intonačných prostriedkov silovej, časovej a tónovej modulácie, ktoré v reči fungujú vo vzájomnej konfigurácii. V tele je totiž všetko prepojené, a preto aj semináre v Greifswalde stimulujú študentov ku každodennému tréningu správneho fyziologického držania tela v pracovnom napätí, ktoré dopĺňajú hlasové cvičenia smerujúce k hlasovej pohode pedagóga. Zmyslom takýchto cvičení je spoznať svoj hlas, jeho farbu, intenzitu, rezonančné možnosti a vedome ich používať a zároveň posilňovať sebaistotu, rozvíjať farebnosť a zvukovosť, čiže zdokonaľovať techniku svojho hlasu. Hlas by mal znieť čisto, otvorene, prirodzene, slobodne, príjemne, teda nie zastreto, deformovane, priškrtene, násilne. Hlasový tréning je zároveň aj načúvací tréning, preto sa aj pri ňom opakovane využíva spätná väzba a sebareflexia. Výsledkom systematických cvičení by mal byť uvoľnený fyziologický hlas, ktorý nám umožní bez vynaloženia námahy hovoriť a rečniť v dlhšom časovom úseku. Prácu s hlasom dopĺňajú dychové techniky, ktoré sa viažu na jednotlivé komunikačné situácie. Profesionálna technika reči šetrí hlasový aparát a predchádza poruchám hlasu. Celý tréning práce s hlasom a dychom dopĺňa návod na ciele použítie fyziologických páuz, ktoré sa u dobrého rečníka prekrývajú s významovými, ďalej informácie o dôležitosti hlasového pokoja na vyučovaní i vo voľnom čase, ako aj o rušivých a škodlivých vplyvoch prašného, chladného a akusticky nevhodného prostredia. Niektorí poslucháči majú problémy so zrozumiteľnou výslovnosťou a s používaním spisovného jazyka. Zabúdajú pritom na to, že vo vyučovacom procese budú pôsobiť ako vzorový model rečníka a multiplikátora komunikačných výkonov. Súčasťou seminárov sú aj cvičné programy na aktivovanie artikulačného aparátu a na nácvik zrozumiteľnej výslovnosti pri zachovaní individuálnej psychofyziologickej kvality hlasu. Povolanie učiteľa je hlasovo i komunikačne veľmi náročné. Pre svoje vlastné dobro i pre dobro svojich študentov by mal mať každý pedagóg dostatočné poznatky o rôznych ochoreniach hlasu, poruchách pri vyjadrovaní a o problémoch so samotným jazykom, lebo len tak môže zvoliť správny postup pri riešení vzniknutých anomálií.

Všetky teoretické vstupy a praktické cvičenia na používanie jazykových a mimojazykových prostriedkov reči sú najlepšie viditeľné na samotnej prezentácii, či už je to prednáška vyučujúceho alebo referát študentov. V našom prípade odporúčame obsah súvisiaci s témou seminára. Študenti majú za úlohu simulovať priame vyučovanie bez používania tlačeného textu. Prípustné sú iba kartičky s kľúčovými výrazmi a vhodne zvolené podporné médium. Malá skupina spolužiakov tu plní funkciu interaktívnej triedy. Učiteľ musí študentov vtiahnuť do celého diania, cielene klásť otázky, dovoliť spätnú reakciu a ak je potrebné, vysvetľovať. Študenti si pritom nacvičujú, ako si vybudovať nefalšovaný kontakt s poslucháčmi, cibria sa v majstrovstve voľne hovoriť bez čítania napísaného textu. Päť- až

osemminútové vstupy dávajú dostatočný priestor na spätnú väzbu, v ktorej sa na jednej strane zohľadňuje zvládnutie úlohy na základe didaktických a motivačných kritérií, na druhej strane sa posudzuje aktívna práca s poslucháčmi, napr. očný kontakt, hlasová modulácia, posturika, dištančné zóny a iné. Reflexia a vylepšenie ústnej komunikačnej kompetencie nám následne uľahčia zvládnutie aj fenoménu argumentácie. Ak chceme niekoho presvedčiť, musíme disponovať pregnantným komunikačným štýlom, mať jasný cieľ a zrozumiteľnú štruktúru prejavu. Dobrou pomôckou je technika piatich viet od Geißnera (Geißner, 1973), podľa ktorej si študenti navrhnu vlastných 5 viet, pričom zohľadnia kritériá ústnej reči ako: krátke a výstižné hlavné vety, namiesto nominálneho verbálny štýl, využitie slovnej zásoby a rétorických stylistických prostriedkov. V ďalšej fáze sa intenzívne pracuje na hlasovej modulácii. Neodmysliteľnou súčasťou je nácvik reči tela ako: otvorená posturika, primeraná gestikulácia, vhodná mimika, očný kontakt spojený s rétorickými pauzami, ktoré navodia nefalšovaný a prirodzený kontakt s poslucháčom. Argumentovanie je súčasťou výkonu profesie učiteľa a často sa využíva aj pri riešení konfliktných situácií. Do konceptu prípravy pedagógov patria preto malé rolové hry, v ktorých študenti ukážu, do akej miery už disponujú rečovými kompetenciami pri riešení konfliktov. Študenti sa sami pozorujú, ako sa navonok prejavujú pri strese, či sú schopní pri negatívnej kritike zachovať objektivnosť a dôstojnosť, aká je ich reč tela. Ak je človek sebakritický, posúva sa ďalej a následne si rozširuje svoje vedomosti a zručnosti aj z iných zdrojov.

V záverečnej fáze seminára každý účastník pripraví krátku argumentačnú reč trvajúcu asi tri minúty, ktorá sa riadi technikou piatich viet. Každý zo skupiny sa k nej vyjadrí a prezentujúci ju potom prepracuje tak, aby sa posunul na kvalitatívne vyššiu úroveň. V tejto fáze sa opätovne pracuje i s témou tréma a strach z prezentovania. Ďalším krokom k zvládnutiu argumentačnej reči je vystúpenie na verejnom podujatí za účasti obsahovo rovnako zameraných skupín. Napriek svojej túžbe byť pedagógom sa mnohí študenti boja vystúpiť pred väčším neznámym publikom. Na druhej strane môže dobre zvládnutá prezentácia viesť k motivujúcemu pocitu úspechu. Dobrou pomôckou pre posúdenie takejto ústnej skúšky, sú „Hodnotiace kritériá pre rečníctvo“, ktoré zostavil Elmar Bartsch. (Bartsch, 2009). Študenti ich môžu použiť ako pomôcku pri príprave prezentácie a zároveň slúžia spolu s videozáznamom pre potreby hodnotiacich. Na poslednej hodine sa urobí záverečné hodnotenie videozáznamu a porovnajú sa stanovené ciele s dosiahnutými cieľmi, čo je prospešné pre ďalšiu prácu poslucháčov i vyučujúcich. V centre pozornosti musia byť individuálne potreby študentov, ktoré sa dajú dobre zvládnuť iba v menších skupinách.

Záver

Keď sme v úvode nášho príspevku spomenuli model polyvalentného vzdelávania, mysleli sme tým spoločnú prípravu študentov rôznych študijných zameraní, ktorí majú možnosť stať sa nielen profesijne zručnými, ale aj flexibilnými na trhu práce. V rámci prípravy budúcich pedagógov ide o semináre, kde sa stretávajú tak študenti rôznych odborov, ako aj poslucháči rôznych fakúlt, čo sa ukazuje ako veľmi prospešné a obohacujúce. To, že majú v nami spomenutej problematike rôznu úroveň vedomostí alebo odlišný vzťah k jednotlivým témam seminára, môže byť výhodou i nevýhodou. Poslucháči pedagogických fakúlt majú určite širší prehľad v oblasti fonetiky, fonológie a komunikačných modelov, ktorý môže, ale nemusí chýbať študentom iných odborov. Je veľa takých, ktorí sa z vlastnej iniciatívy zaujímali o pedagogickú psychológiu alebo o didaktiku. Na druhej strane, pohľad poslucháčov nepedagogických odborov môže byť určitým osviežením a konštruktívnym prínosom. Nezávisle od toho, čo poslucháči študujú alebo v akej vzdelávacej inštitúcii budú pôsobiť, hodiny zamerané na vzdelávanie vo verbálnom i mimoverbálnom prejave sú užitočné pre všetkých. Niektorí budú pracovať na základných a stredných školách, niektorí zostanú na univerzitách, iní sa budú venovať vzdelávaniu dospelých. Všade budú konfrontovaní s fenoménom kľúčovej ústnej komunikačnej kompetencie. V konečnom dôsledku sa to týka aj

privátnej komunikácie. Problematiku rétoriky by sme mali dostať do väčšieho povedomia študentov chystajúcich sa pôsobiť vo vzdelávacom procese, aby prejavili väčšiu ochotu a angažovanosť venovať sa aj tejto oblasti prípravy na budúce povolanie. Tematika výchovy ku komunikačným zručnostiam sa môže využiť a spropagovať napríklad aj v ročníkových projektoch alebo formou prezentácií v rámci odbornej jazykovej prípravy. Takouto cestou sa už vydal Inštitút komunikácie a aplikovanej lingvistiky FEI STU v Bratislave, ktorý sa v rámci svojho predmetu Manažment komunikácie snaží vykryť veľký deficit študentov v oblasti komunikačných a sociálnych zručností. Tento povinne voliteľný predmet navštevujú veľké počty poslucháčov prvého a druhého semestra a jeho popularita stále stúpa. Je to dôkaz toho, že aj samotní študenti cítia, že na trhu práce si nevystačia iba s odbornými vedomosťami a zručnosťami. Ďalším prospešným krokom by mohlo byť zaradenie špeciálnych seminárov pre doktorandov, ktorí sa naučia správne pracovať so svojím hlasom, čo im uľahčí vstup do akademického priestoru. Veď aj v čase e-mailov a internetovej komunikácie má ľudský hlas posledné slovo. Tam, kde slovo nestačí, treba citlivo a rozumne využívať reč tela i paralingvistiku. Tlak na zaradenie seminárov takéhoto typu musí prísť zdola a v rámci idey polyvalencie môžu byť do neho zapojené všetky fakulty univerzity, či dokonca viaceré univerzity. Z radov pedagógov sa určite nájdu nadšenci, ktorým záleží na kvalite vzdelávania pedagógov a následného vzdelávania študentov. Treba využiť najmä potenciál jazykovo zdatných vyučujúcich, ktorí môžu získať skúsenosti v zahraničí a pozdvihnúť naše školstvo o stupienok vyššie. Je načase, aby sa investovali prostriedky aj do ďalšieho vzdelávania vysokoškolských pedagógov a vysokým školám sa vrátilo ich základné poslanie – kvalitné vzdelávanie ďalšej generácie.

Zoznam literatúry

BARTSCH, E. 2009. *Sprechkommunikation lehren 2 – Gesammelte Aufsätze und Vorträge, Band 2*. Alpen: Pabst Press, 2009, 192 S. ISBN 978-39-41238-039.

GEISSNER, H. 1978. *Rhetorik, Studienmaterial*. München: Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1978, S.43 f. ISBN 3-7627-2110-6.

HEILMANN, M. 2012. *Win-Win-Gespräche*. Göttingen: Business Village Verlag, 2012, S. 9. ISBN 3869801956.

KREGGENFELD, U. 2015. *Direkt im Dialog*. Bonn: ManagerSeminare Verlags, 2015. ISBN: 13978-393675663.

LEMKE, S. 2012. *Sprechwissenschaft/Sprecherziehung – ein Lehr- und Übungsbuch*. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang GmbH, 2012. ISBN 9783631623688.

WEINSCHENK, M. P. 2016. *Stimmlich stimmiger Unterricht – professionelle Kommunikation und Rhetorik*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 2016, 205 S. ISBN 978-3-525-70183-6.

Kontakt

Mgr. Ludmila Solenská, PhD.

PhDr. Ľubica Rovánová, PhD.

Slovenská technická univerzita

Inštitút komunikácie a aplikovanej lingvistiky

Fakulta elektrotechniky a informatiky

Ilkovičova 3, 812 19 Bratislava

Slovenská republika

Email: ludmila.solenska@stuba.sk, lubica.rovanova@stuba.sk